

YOSHLARDA XULQ ATVORI OG'ISHISHINING IJTIMOY PSIXOLOGIK OMILLARI

Hasanboyeva Kamola

University of Business and Science

Psixologiya yo'nalishi 4-bosqichi talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21622892>

Annotatsiya: Ushbu maqola yoshlar orasidagi xulq-atvor og'ishlariga sabab bo'ladigan sotsial-psixologik omillarni o'rganadi, jumladan, jinoyatchilik, giyohvand moddalar iste'moli, agressiya va boshqa normativ bo'lmagan xatti-harakatlar. Tadqiqotda oila dinamikasi, tengdosh guruhlari, media ta'siri va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarning yoshlarning xulq-atvorini shakllantirishdagi roli ko'rsatilgan. Maqola deviant xulq-atvorlarning psixologik mexanizmlarini tushunish va xavf ostidagi yoshlar uchun oldini olish hamda aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: Yoshlar xulqi, xulq-atvor og'ishlari, sotsial-psixologiya, tengdosh ta'siri, shaxsiyat rivojlanishi, sotsial o'rganish, atrof-muhit stressorlar, jinoyatchilik, xavf faktorlar, aralashuv strategiyalari.

Аннотация: Данная статья исследует социально-психологические факторы, приводящие к отклонениям в поведении молодежи, включая преступность, употребление наркотиков, агрессию и другие ненормативные формы поведения. В исследовании рассматривается роль динамики семьи, групп сверстников, воздействия медиа и социально-экономических условий в формировании поведения молодежи. Статья направлена на понимание психологических механизмов девиантного поведения и разработку стратегий профилактики и вмешательства для молодежи, находящейся в группе риска.

Ключевые слова: Поведение молодежи, отклонения в поведении, социальная психология, влияние сверстников, развитие личности, социальное обучение, стрессоры окр ужающей среды, преступность, факторы риска, стратегии вмешательства.

Abstract: This article examines the social psychological factors contributing to behavioral deviations in youth, including delinquency, substance abuse, aggression, and other non-normative behaviors. The study explores the role of family dynamics, peer groups, media influence, and socio-economic conditions in shaping youth behavior. The article aims to provide a comprehensive understanding of the psychological mechanisms underlying deviant behaviors and offers strategies for prevention and intervention targeting at-risk youth populations.

Keywords: Youth behavior, behavioral deviation, social psychology, peer influence, identity development, social learning, environmental stressors, delinquency, risk factors, intervention strategies.

KIRISH: Yoshlarda kuzatiladigan xulq-atvor og'ishlari - jinoyatchilik, giyohvandlik, tajovuzkorlik va boshqa ijtimoiy me'yorlarga zid xatti-harakatlar - jamiyat barqarorligi hamda shaxsiy taraqqiyot uchun jiddiy muammo hisoblanadi. 2023-yilda Viktoriya shtatida 14-17 yoshli o'smirlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 30 foizga oshgani kuzatildi; bu so'nggi 14 yildagi eng yuqori ko'rsatkich bo'lib, tajovuz, o'g'rilik va bosqinchilik holatlarini o'z ichiga oladi. Xuddi shunday, AQShda ham yoshlar orasida xavfli xulq-atvorlar - giyohvandlik, maktab zo'ravonligi va ruhiy salomatlik muammolari - keskin ko'paymoqda. Sotsial-psixologik

yondashuv bu hodisalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi, bunda individual tafakkur jarayonlari bilan ijtimoiy muhit omillari o'zaro ta'sirda ko'rib chiqiladi. Bunda ijtimoiy o'rganish nazariyasi, tengdoshlar ta'siri, shaxsiy identifikatsiya jarayoni va atrof-muhitdagi stress manbalari muhim omillar sifatida ko'riladi.

Ijtimoiy o'rganish nazariyasiga ko'ra, insonlar xatti-harakatni atrofida qilarni kuzatish va taqlid qilish orqali egallaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar aynan deviant (ya'ni me'yorlarga zid) xatti-harakatlarni amalga oshirayotgan tengdoshlariga ergashishga moyil bo'lishadi.

Oila muhitining salbiyligi ham katta rol o'ynaydi: mehr-oqibat yetishmasligi, ota-ona o'rtasidagi nizolar va ijtimoiy-iqtisodiy qiyinchiliklar yoshlar jinoyatchiligini kuchaytiradi. Shuningdek, zo'ravonlik, spirtli ichimliklar yoki giyohvand moddalarga duchor bo'lish - bu kabi stress omillari ham yoshlar orasida xulq-atvor og'ishlarini kuchaytiradi. Ushbu sotsial-psixologik omillarni chuqur tahlil qilish samarali profilaktika va aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur maqola individual moyillik va ijtimoiy omillar o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilish orqali, yoshlar xulq-atvoridagi og'ishlar sabablarini keng yoritadi va ularni kamaytirishga qaratilgan siyosiy hamda amaliy choralar ishlab chiqish uchun ilmiy asos yaratadi.

TADQIQOT USHLARI: Ushbu ilmiy tadqiqotda yoshlarda kuzatilayotgan xulq-atvor og'ishlarining sotsial-psixologik ildizlarini aniqlash va ularni kompleks tahlil qilish maqsadida zamonaviy, ko'p bosqichli metodologik yondashuv asosida ilmiy izlanish olib borildi.

Tadqiqot dizayni sifatida cross-sectional (kesishgan) usul tanlandi, bu esa tadqiqot natijalarining umumlashtirish imkoniyatini oshirish bilan birga, turli ijtimoiy-demografik guruhlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot 2023-yilda Toshkent shahridagi 10 ta davlat umumta'lim maktabida olib borildi. Tanlab olingan namunaviy guruh 1 200 nafar o'quvchini o'z ichiga oldi, ularning yoshi 14 dan 18 yoshgacha bo'lib, teng taqsimlangan holda 600 nafar o'g'il bola va 600 nafar qiz bolaning fikrlari tahlil qilindi.

Namuna tanlashda qat'iy probabilistik sampling usuli qo'llanilib, statistik ishonchlilik darajasi 95% deb belgilandi. Ma'lumotlarni yig'ish uchun psixometrik xususiyatlarga ega bo'lgan bir nechta vositalar ishlab chiqildi. Xususan, ijtimoiy-psixologik omillarni baholovchi 25 ta yopiq savoldan iborat so'rovnoma orqali oila bilan munosabatlar, tengdoshlar guruhi, maktabdagi ijtimoiy muhit, media iste'moli va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri o'lchandi.

Shuningdek, xulq-atvor og'ishlarini baholash uchun maxsus 15 ta savoldan iborat so'rovnoma tuzildi, bunda giyohvandlik, ichkilikbozlik, maktabdagi intizomsizlik, o'ziga zarar yetkazish va zo'ravonlik holatlari o'rganildi. Har ikki so'rovnoma 5 balli Likert shkalasida tuzilib, sifatli o'lchovlar asosida aniqlik va validlik darajasi ta'minlandi.

Qo'shimcha ravishda, ishtirokchilarning oilaviy ahvoli, ota-onaning daromadi, ta'lim darajasi, ijtimoiy muhit bilan bog'liq demografik ma'lumotlar yig'ildi. To'plangan ma'lumotlar SPSS Statistics 27.0 va AMOS dasturlari yordamida tahlil qilindi. Deskriptiv statistik usullar yordamida respondentlarning asosiy demografik xususiyatlari aniqlandi. Pearson korrelyatsiya koeffitsienti orqali ijtimoiy-psixologik omillar bilan xulq-atvor og'ishlari o'rtasidagi statistik bog'liqlik darajasi baholandi.

Ko'p o'zgaruvchili regressiya tahlili yordamida sabab-oqibat munosabatlari aniqlandi, bunda mustaqil o'zgaruvchilar sifatida oila muhiti, ijtimoiy-iqtisodiy holat, media ta'siri va tengdoshlar guruhi faoliyati baholandi. Struktural tenglamalar modeli (SEM) esa bu omillar o'rtasidagi murakkab tizimli bog'liqlikni modellashtirish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida barcha ishtirokchilar bilan etik normalar asosida ishlashga alohida e'tibor qaratildi. Ishtirokchilarning roziligi va ota-onalarining yozma ruxsati olindi. Axborotlar shaxsiy maxfiylik tamoyillariga qat'iy rioya qilgan holda saqlandi va faqat ilmiy tahlil maqsadida foydalanildi. Respondentlar psixologik stress holatida bo'lgan hollarda ularning holatini barqarorlashtirish uchun maktab psixologlari bilan hamkorlikda maslahatlar berildi.

Olingan natijalar asosida aniqlanishicha, xulq-atvor og'ishlariga eng kuchli ta'sir ko'rsatuvchi omillar - bu oilaviy nizolar (korrelyatsiya koeffitsienti $r = 0.61$), salbiy tengdoshlar guruhi ($r = 0.56$), ijtimoiy tarmoqlarda zo'ravonlik kontentiga doimiy duch kelish ($r = 0.52$) va ota-onaning e'tiborsizligi ($r = 0.49$) deb topildi. 2024-2027 yillar oralig'ida ushbu omillar ta'sirida yoshlar orasida deviant xulq-atvor darajasi 15-20% oralig'ida ortishi mumkinligi bashorat qilinmoqda. Shu sababli, profilaktika choralarini tezkor va tizimli asosda joriy etish zarurati tug'iladi.

Tadqiqot natijalari asosida ishlab chiqilgan tavsiyalar yoshlar bilan ishlaydigan pedagoglar, psixologlar, ota-onalar hamda siyosatchilar uchun samarali aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Bu esa nafaqat yurtimizda, balki Markaziy Osiyo mintaqasida yoshlar muammolariga oid dolzarb ilmiy-amaliy muammolarning yechimini topishga xizmat qiladi.

NATIJALAR: Ushbu tadqiqot doirasida o'tkazilgan statistik va psixometrik tahlillar asosida yoshlar orasida xulq-atvor og'ishlariga olib keluvchi sotsial-psixologik omillar chuqur o'rganildi va ularning o'zaro bog'liqligi ilmiy asosda tasdiqlandi.

2023-yil davomida O'zbekiston bo'yicha aniqlangan rasmiy ma'lumotlarga ko'ra, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 3 599 tani tashkil etgan bo'lib, bu 2022-yilga nisbatan 15,6 foizga, 2021-yilga nisbatan esa 40 foizga ko'proqdir.

Ayniqsa, maktab yoshidagi o'smirlar orasida bosqinchilik, o'g'rilik, xuliganlik va giyohvand moddalar iste'moli bilan bog'liq jinoyatlar ko'payib bormoqda. Bunday holatlar, avvalo, ijtimoiy omillar, oilaviy tarbiyaning zaifligi, psixologik muvozanatning buzilishi hamda axborot texnologiyalari, xususan, ijtimoiy tarmoqlar orqali tarqalayotgan zo'ravonlik va pornografik kontent bilan chambarchas bog'liq.

Tadqiqotda ishtirok etgan 1 200 nafar respondent orasida olib borilgan so'rovnoma natijalariga ko'ra, yoshlarning 53 foizi oiladagi nizolarni, 47 foizi esa ota-onaning befarqligini o'z xatti-harakatlaridagi salbiy o'zgarishlarning asosiy sababi sifatida ko'rsatdi. 39 foiz respondent doimiy ravishda ijtimoiy tarmoqlarda zo'ravonlik va noqonuniy kontent ko'rishini tan olgan bo'lsa, 31 foizi dars qoldirish yoki maktabga bormaslikni odat tusiga aylantirganini bildirdi. Bundan tashqari, 37 foiz o'quvchilar alkogol iste'mol qilishni hayot tarzining bir qismiga aylantirganini bildirgan, 15 foizdan ortig'i esa hech bo'lmaganda bir marta giyohvand moddalardan foydalanganini tan olgan.

Ushbu holatlar yoshlar orasida xulq-atvor og'ishlari chuqurlashib borayotganidan dalolat beradi. Ma'lumotlar tahlili natijasida Pearson korrelyatsiya koeffitsienti yordamida aniqlanganidek, oilaviy muammolar bilan deviant xatti-harakatlar o'rtasida $r = 0.61$ darajasida ijobiy bog'liqlik mavjud. Salbiy tengdoshlar guruhi bilan aloqadorlik $r = 0.56$, ijtimoiy

tarmoqlarda salbiy kontentni kuzatish $r = 0.52$, ota-onaning e'tiborsizligi esa $r = 0.49$ koeffitsientga ega bo'ldi, bu esa ularning xulq-atvor og'ishlariga sezilarli darajada ta'sir qilayotganini ko'rsatadi. Shuningdek, UNICEF va boshqa xalqaro tashkilotlar ma'lumotlariga asosanib, O'zbekistonda 2022-yilda o'tkazilgan psixologik salomatlik bo'yicha tadqiqotda o'rta maktab o'quvchilarining 15,4 foizida tashvishlilik, 9,8 foizida esa depressiya alomatlari aniqlangan.

Tadqiqotimiz natijalari ushbu raqamlarni tasdiqlab, ruhiy salomatlikdagi buzilishlar va deviant xulq-atvor o'rtasida bevosita aloqa mavjudligini isbotladi. Strukturaviy tenglamalar modeli (SEM) orqali tuzilgan grafik modellashirishda esa psixologik stress omillari va ijtimoiy faktorlardan tashkil topgan kompleks tizim xulq-atvor og'ishlarini oldindan bashorat qilish imkonini berdi.

2025-yilga kelib, agar mavjud ijtimoiy-psixologik muammolar hal etilmasa, voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar soni 4 000 dan oshishi, yoshlar orasida ichkilikbozlik va giyohvandlik holatlari esa 20-25 foizgacha yetishi mumkinligi prognoz qilinmoqda.

Bu esa jamiyatni ogohlikka chaqiradi va ta'lim, sog'liqni saqlash hamda huquqni muhofaza qilish tizimlari uchun aniq aralashuv strategiyalarini ishlab chiqishni talab etadi. Shu asosda, ushbu tadqiqot nafaqat nazariy asosga ega, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, yoshlar bilan ishlovchi mutaxassislar, maktab psixologlari, ijtimoiy ishchilar va siyosatchilar uchun samarali choralarni ishlab chiqishda muhim manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

MUHOKAMA: Ushbu tadqiqot yoshlar orasidagi xulq-atvor og'ishlarini keltirib chiqaruvchi asosiy sotsial-psixologik omillarni tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, tadqiqot natijalari yoshlar orasida mavjud bo'lgan muammolarni chuqurroq tushunishga yordam berdi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, oilaviy muhit, ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri, psixologik salomatlikdagi buzilishlar va ijtimoiy-iqtisodiy omillar yoshlarning xulq-atvoridagi og'ishlarni keltirib chiqarishda muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotda ishtirok etgan 1 200 nafar o'quvchining so'rovnomalari asosida aniqlanishicha, oilaviy nizolar va ota-onaning befarqligi yoshlar orasida deviant xatti-harakatlarning rivojlanishiga olib kelayotgan eng muhim omillardan hisoblanadi. Shuningdek, media va ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilayotgan zo'ravonlik va pornografik materiallarning yoshlar psixologiyasiga salbiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Bu omillar, yoshlarning o'zini tuta olish qobiliyatini, ijtimoiy normalarga moslashishni va axloqiy me'yorlarni qabul qilishni qiyinlashtiradi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida xulq-atvor og'ishlari faqatgina ijtimoiy-iqtisodiy sharoitga bog'liq bo'lmay, balki oilaviy muhit va psixologik holat ham muhim rol o'ynaydi.

Masalan, oilada yuzaga keladigan nizolar va ota-onaning befarqligi yoshlarning psixologik salomatligiga ta'sir qilishi mumkin, bu esa o'z navbatida xulq-atvor og'ishlarini kuchaytiradi. Yoshlarning 47 foizi oilaviy nizolarni, 53 foizi esa ota-onaning befarqligini o'z xatti-harakatlaridagi salbiy o'zgarishlarning sabablaridan deb hisoblaydi, bu esa oilaviy muhitning ularga qanday ta'sir qilayotganini ko'rsatadi.

Shuningdek, yoshlarning ijtimoiy tarmoqlarda zo'ravonlik va pornografik kontentga duch kelishi, ularning xulq-atvoriga bevosita ta'sir qiladi. 39 foiz yoshlar ijtimoiy tarmoqlarda pornografik materiallar ko'rishini, 58 foiz esa zo'ravonlikni targ'ib qiluvchi materiallarni saqlashini bildirgan. Bu esa yoshlar orasida axloqiy normalarning buzilishi va deviant xatti-harakatlarning kuchayishiga olib kelayotgan asosiy faktorlarni tashkil etadi.

Bundan tashqari, yoshlarning psixologik salomatligining yomonlashuvi ham xulq-atvor og'ishlariga olib keladi. 2022-yilda o'tkazilgan tadqiqotlarga ko'ra, o'quvchilarning 15,4 foizida tashvishlilik va 9,8 foizida depressiya alomatlari aniqlangan. Ushbu psixologik holatlar yoshlarning xulq-atvorini va ijtimoiy muhitga moslashishini sezilarli darajada qiyinlashtiradi.

Ijtimoiy-iqtisodiy omillar ham yoshlarning xulq-atvoriga ta'sir qilmoqda. 54,6 foiz yoshlar majburiy o'rta ta'limni tamomlaganidan so'ng ta'lim, ish bilan ta'minlanish yoki malaka oshirish bilan shug'ullanmaydi, bu esa ijtimoiy izolyatsiya va deviant xatti-harakatlarni kuchaytiradi. Bunday omillar yoshlarni ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi va ularning jamiyatdan ajralishiga sabab bo'lishi mumkin. Agar hozirgi tendensiyalar davom etsa, 2025-yilda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etiladigan jinoyatlar soni 4 000 taga yetishi mumkin, bu esa yoshlar orasida jinoyatchilikning ortishini ko'rsatadi. Bu tendensiyalarni inobatga olgan holda, yoshlarning psixologik salomatligini yaxshilash, oilaviy muhitni mustahkamlash va ijtimoiy tarmoqlarning ta'sirini nazorat qilish zaruriyati katta ekanligini ko'rsatadi. Shuningdek, ijtimoiy-iqtisodiy sharoitni yaxshilash, ta'limga bo'lgan ehtiyojni qondirish va yoshlarni malakali ish bilan ta'minlash orqali bu muammolarni hal qilish mumkin.

Ushbu tadqiqot, yoshlar bilan ishlovchi pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va siyosatchilar uchun muhim tavsiyalarni taqdim etadi va yoshlarning xulq-atvoridagi og'ishlarning oldini olishda samarali aralashuv strategiyalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu ilmiy izlanishlar, nafaqat O'zbekistonda, balki Markaziy Osiyo mintaqasida yoshlar muammolarini hal qilishda dolzarb ilmiy-amaliy yechimlarni topishga yordam beradi.

XULOSA: Ushbu ilmiy maqola yoshlar orasidagi xulq-atvor og'ishlarining sotsial-psixologik omillarini chuqur tahlil qilishga qaratilgan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlarning xulq-atvoridagi og'ishlar ko'plab omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida oilaviy muhit, ta'lim tizimi, ijtimoiy tarmoqlar, psixologik salomatlik va ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlar alohida o'rin tutadi. 2022-yilda UNICEF tomonidan o'tkazilgan tadqiqotga ko'ra, o'quvchilarning 15,4 foizida o'rta va og'ir darajadagi tashvishlilik, 9,8 foizida esa depressiya alomatlari aniqlangan.

Bu esa yoshlarning psixologik salomatligining yomonlashuvi ularning xulq-atvoriga ta'sir qilayotganini ko'rsatadi. Bundan tashqari, 2023-yilda O'zbekistonda voyaga yetmaganlar tomonidan sodir etilgan jinoyatlar soni 3 599 tani tashkil etgan bo'lib, bu 2022-yilga nisbatan 15,6 foizga, 2021-yilga nisbatan esa 40 foizga ko'proqdir. Bu esa yoshlar orasida jinoyatchilikning ortib borayotganini ko'rsatadi.

Tadqiqotda ishtirok etgan 1 200 nafar respondentning so'rovnomalari natijasida aniqlanishicha, yoshlarning 53 foizi oiladagi nizolarni, 47 foizi esa ota-onaning befarqligini o'z xatti-harakatlaridagi salbiy o'zgarishlarning asosiy sababi sifatida ko'rsatdi. Shuningdek, 39 foiz respondent ijtimoiy tarmoqlarda zo'ravonlik va noqonuniy kontentni ko'rishini tan oldi, 31 foiz esa dars qoldirish yoki maktabga bormaslikni odat tusiga aylantirganini bildirdi. Bu esa oilaviy muhit va ijtimoiy tarmoqlarning yoshlarning xulq-atvoriga ta'sirini ko'rsatadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, yoshlar orasida xulq-atvor og'ishlarining oldini olish uchun kompleks yondashuvni joriy etish zarur.

Bu esa yoshlarning sog'lom va ma'naviy barkamol avlod bo'lib shakllanishiga xizmat qiladi. Tadqiqotning natijalari yoshlar bilan ishlovchi pedagoglar, psixologlar, ota-onalar va siyosatchilar uchun muhim tavsiyalarni taqdim etadi va yoshlarning xulq-atvoridagi

og'ishlarning oldini olishda samarali aralashuv strategiyalarini ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Berkowitz, L. (1993). *Aggression: Its Causes, Consequences, and Control*. McGraw-Hill.
2. Brown, B. B., & Larson, J. (2009). *Peer relationships in adolescence*. In L. L'Abate (Ed.), *Handbook of Developmental Psychopathology* (pp. 295-312). Springer.
3. Cohen, J., & Wills, T. A. (1985). *Stress, social support, and the buffering hypothesis*. *Psychological Bulletin*, 98(2), 310-357.
4. Durkheim, E. (1951). *Suicide: A Study in Sociology*. Free Press.
5. Eysenck, H. J., & Eysenck, M. W. (1985). *Personality and Individual Differences: A Natural Science Approach*. Plenum Press.
6. Hawkins, J. D., Catalano, R. F., & Miller, J. Y. (1992). *Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood*. *Psychological Bulletin*, 112(1), 64-105.
7. Hirschi, T. (1969). *Causes of Delinquency*. University of California Press.
8. Loeber, R., & Stouthamer-Loeber, M. (1998). *Developmental pathways in juvenile delinquency*. In T. P. Thornberry (Ed.), *Developmental theories of crime and delinquency* (pp. 81-128). Transaction Publishers.
9. Moffitt, T. E. (1993). *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*. *Psychological Review*, 100(4), 674-701.
10. Perry, C. L., & Viner, R. M. (2014). *Adolescent substance use*. *The Lancet*, 379(9823), 2014-2025.